

ALISHER NAVOIY - SHARQ ADABIYOTINING YETUK NAMOYONDASI SIFATIDA

Suxanberdiyeva Sitora Sanjar qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tillar fakulteti talabasi

Annotatsiya: *ushbu maqolada Sharq adabiyotining boy adabiy anʼanalari, forsiy merosi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy tadqiqotlar obʼyektiga aylanganligi, Sharq adabiyotida adabiy traditsiya bilan bogʻliqligi va boshqalar toʻgʻrisida yozilgan.*

Kalit soʻzlar: *Sharq, adabiyot, adabiy, anʼanalar, forsiy meros, ilmiy, tadqiqot, obʼyekt, traditsiya.*

Alisher Navoiy ijodi Sharq adabiyotining boy adabiy anʼanalari zaminida maydonga keldi va oʻz navbatida keyingi davr adabiyoti rivojiga samarali taʼsir koʻrsata oldi. Maʼlumki, Navoiy nafaqat oʻzbek tilida, balki forsiy tilda ham salmoqli (forsiy tildagi taxallusi Foniyy) meros qoldirgan. Uning forsiy merosi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy tadqiqotlar obʼyektiga aylandi hamda mutaxassislar tomonidan ijobiy baholandi. Shu oʻrinda ayni masalani maxsus oʻrgangan tojik adabiyotshunosi, akademik Abdugʻani Mirzoyevning “Foniyy va Hofiz” maqolasidan quyidagi koʻchirmani keltirishni maqbul topdik: “Umuman, Alisher Navoiyning mana shu ikki javobiya gʻazalida yangi maʼno va nozik badiiy tasvir maʼlum darajada koʻp va mahorat bilan ishlatilgan boʻlib, ularni XV asrning ikkinchi yarmidagi butunlay mustaqil va birinchi darajali fors-tojik sheʼrlariga aylantirgan. Bu holat “Foniyy” devonida tasodifiy bir hodisa emas. Alisher Navoiyning fors-tojik sheʼriyatida ham ustozligi va yuksak mahorat koʻrsatganligini uning javobiya yoki mustaqil gʻazallarining har birida, maʼlum darajada, aniq koʻrish mumkin”. [1] Demak, shoirning forsiy tildagi merosi fors adabiyotining eng yuksak namunalari bilan bellasha oladi. Foniyyning Abdurahmon Jomiy gʻazallariga yozgan tatabbularini izchil muqoyasa etgan boshqa bir tadqiqotchi Alisher Shomuhamedov ham yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi. [2]

Umuman olganda, Foniyy forsiy tilda deyarli barcha janrlarda, jumladan, qasida janrida ham goʻzal badiiyat namunalari yaratgan. Shoirning qasidalari navoiyshunoslar tomonidan maʼlum darajada oʻrganilgan. Bu qasidalar orasida “Tuhfat ul-afkor” oʻzgacha mavqega ega va nisbatan koʻproq tahlilga tortilgan. [3] Qizigʻi shundaki, asar mashhur shoir Amir Xusravning qasidasiga tatabbu tarzida yozilganiga qaramay, Navoiy zamondoshlarining yuksak eʼtirofiga sazovor boʻlgan. Masalan, Davlatshoh Samarqandiy “Tazkirat ush-shuaro” tazkirasida qasidadan katta parcha keltirib yozadi: “Garchi Amir Xusrav peshqadam Sohibi fazl boʻlsa ham, “Bahr ul-abror”da (ayrim manbalarda “Daryoi abror” shunday nomlanadi-A. E.) uning maʼrifat va haqiqatlar, daqiq xayoloti oriflar nazdida mukarram va azizdir. Biroq bu ulugʻ amir (gap Navoiy xususida – A. E.) ham maʼnolarni (eng baland) choʻqqisiga chiqargan boʻlib, shoirlik, suxandonlik, oʻziga xos taxayyulni koʻrsatishda xato qilmadi” [4]. Yana bir jihati, Xusrav Dehlaviyning “Daryoi abror” qasidasi

XV asr Hirot adabiy muhitida mashhur bo'lib, davrning nomdor shoirlari Abdurahmon Jomiy, Sulton Mahmud Mirzo, Shayxim Suhayliy, Binoiy unga javob yozganlar. Bular orasida faqat Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy asarlari bizgacha to'liq yetib kelgan.[5]

Alisher Navoiy "Xamsat ul-mutahayyirin"da yozishicha "Tuhfat ul-afkor" Sulton Husayn Boyqaro tomonidan ijobiy baholangan: "Podshoh chun o'qib tahsin qildilar" shoirning o'zi ta'kidlaganidek "saltanat tariqining nafyi voqe" bo'lgan. Qasida adabiyotshunoslikda adabiy ta'sir bilan bog'liq holda hamda irfoniy talqinlar yuzasidan bir qadar o'rganilgan.

Sharq adabiyotida adabiy traditsiya bilan bog'liqligini maxsus o'rgangan olimlarimiz negadir masalaning bu jihatiga diqqatni qaratmaganlar^[6]. Shafiqa xonim esa aynan dastlabki baytlarni qiyosiy tahlil etib Navoiy salaflariga nisbatan badiiy mahorat borasida, mantiqiy izchillikda va lisoniy tarafdin ustunligini misollar orqali aniq belgilagan. Umuman olganda, Navoiy ijodida mantiqiy dalillash bosh estetik prinsip bo'lib, bu haqda o'z vaqtida taniqli navoiyshunos Yoqubjon Is'hoqov shunday yozgan edi: "Xamsa"da mantiqiy asoslanmagan birorta voqea yoxud detalni topa olmaysiz. Har bir epizod yoki voqea konkret bir sababning oqibati sifatida yuzaga chiqadi va mantiqiy zamin o'quvchida zarracha shubha tug'dirmaydi".^[7] Biz bu yerda "mantiqiy zamin" degan tushunchani biroz aniqlashtirish lozim deb bilamiz. Ma'lumki, hayotiy mantiq borliqdagi voqea, hodisalarning sababiy munosabatlariga suyansa, badiiy mantiq ham hayotiy mantiqdan kelib chiqadi va shu bilan birga badiiy shartlilik qonuniyatlariga asoslanadi.

Muhimi, "Tuhfat ul-afkor"ning birinchi bayti shoir zamondoshlari tarafidan namunali shohbayt sifatida e'tirof qilingan. Atoullloh Husayniy "Badoyi'us-s-sanoyi'" asarida matbu' she'r xususida to'xtalib shunday yozadi: "Matbu' deb andoq she'rg'a ayturlarkim, ul sog'lom tab'larg'a maqbul vazng'a, tuzuk qofiyag'a asoslangan bo'lur, alfozi yoqimlig'u iste'molda mashhur bo'lur, tarkibi mustahkamu latif bo'lur, aning ma'nosi maqbul bo'lur, kishilarning ko'ngliga tekkan bo'lmag'ay; sanoyi'din nimaki anda ishlatilgan bo'lsa, yetuk tarzda bo'lg'ay va aning tufaylidin anglamig'ayu husn-i adosig'a qusur yetgan bo'lmag'ay; qadimg'ilar she'r jihatdin orttirg'an ortiqcha harfu alfoz va alfoz o'zgarishlaridin xoliy bo'lg'ay, hazrati xudovandning (gap Navoiy haqida – A. E.) quyidagi bayti yanglig'... Bu qasidaning aksar bayti ushmundoq voqi' bo'luptur".^[8] Ma'lum bo'lmoqdaki, shoir qasidasi nafaqat o'tkir ijtimoiy muammolarni ("saltanat tariqining nafyi voqe' bo'lgan") dadil ko'tarishi bilan, balki badiiy ifodasi bilan ham zamondoshlarining e'tirofiga sazovor bo'lgan. Bu haqda Foni va Jomiy qasidalarini qiyosiy aspektda adabiy ta'sir doirasida tahlil etgan Alisher Shomuhamedov e'tiborga molik mulohazalar bildirgan. Chunonchi, u Foni asari ijtimoiy muammolarga nisbatan keng o'rin ajratgani hamda g'oyaning badiiy ifodasi borasida mukammal qurilganligini e'tirof etadi.^[9] Yuqoridagi mulohazalarni umumiy maxrajga keltirib aytish mumkinki, Navoiy qasidasi o'ziga namuna bo'lgan salafari asaridan har jihatdan ustun.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shamuxamedov A.Sh. Traditsiya tatabbu v tvorchestve Alishera Navoi (na primere tatabbuat Fani na gazeli Djami). T.: 1984, 135 s.
2. S. Ayniy, A.Fitrat, H.Sulaymon, A.Hayitmetov, Sh.Shukurov, N.Komilov va boshqalar munosabat bildirganlar.
3. Sirojiddinov Sh.Alisher Navoiy. Manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. T. 2011. 225-bet.
4. Mirzoyev A.M. Kamal ad-din Binai. M..1976. 33-34 s.
5. Sh.Shukurov. Navoiyning "Tuhfat ul-afkor" qasidasi va uning adabiy traditsiya bilan bog'liqligi to'g'risida. // Navoiy va adabiy ta'sir masalalari. T, 1968, 191-bet.